

Niet alles is een bedrijf! ■

Aanklacht tegen de ■

hegemonie van het ■

neoliberalisme ■

↳ LIEVEN DE CAUTER

Als opener van de eerste sessie op L!NT, getiteld TINA, vroegen we Lieven De Cauter om een lezing. TINA verwijst naar 'There Is No Alternative', een uitspraak van Margaret Thatcher. Daarmee bedoelen we de economische logica die vandaag alles schraagt. We zien, ook in de sectoren cultuur, jeugdwerk en sport, een verzakelijking die nog weinig van doen heeft met professionalisering en kwaliteit. Enge regulering, het snoeien, meten en verantwoorden werken de 'economisering' van onze sectoren in de hand. De openingslezing werd een vurige aanklacht tegen de hegemonie van het neoliberalisme. Maar ook een pleidooi voor heterotopieën, plekken van 'andersheid' die bestaan buiten de economische sfeer. Hieronder lees je de integrale toespraak.

Het neoliberalisme is zo radicaal dat het zelfs het kapitalisme in gevaar brengt.

■ Het neoliberalisme is de dominante ideologie van deze tijd, maar ook de kern van de organisatielogica van onze wereldorde op alle niveaus; kortom, het neoliberalisme is 'hegemonisch'. Hegemonie is, met dank aan Gramsci, niet overheersing door geweld, maar *governance* via een ideologie die alomtegenwoordig is; die door iedereen verinnerlijkt wordt, ook door haar slachtoffers, en zelfs door haar tegenstanders.

Het nieuwe kapitalisme is complex, maar zijn ideologie is kinderlijk simpel. Het basis-

theorema vatte Foucault, die al in 1979 een cursus wijdde aan het neoliberalisme – gepubliceerd als *Naissance de la biopolitique* – als volgt samen: de hele wereld, van economische activiteiten tot culturele activiteiten, van het internationale niveau tot het buurtniveau, van staten tot gezinnen – de hele wereld wordt opgevat als een verzameling bedrijven. Alles is economisch, dus alles is een bedrijf. Of in de woorden van Foucault: ‘Het is deze vermenigvuldiging van de vorm ‘bedrijf’ binnen het sociale weefsel, die, denk ik, de inzet vormt van het neoliberalisme. Het komt erop aan om van de markt, de concurrentie en dus van het bedrijf, wat men zou kunnen noemen ‘de vormgevende kracht van de maatschappij te maken.’¹ Deze opvatting is via de economie, als zogenaamd objectieve, neutrale wetenschap, maar in werkelijkheid een door en door ideologische discipline, doorgedrongen in zowat alle vormen van politiek, iedereen heeft dat axioma aanvaard. Daarom is de politiek de slaaf geworden van de economie.

Op het basistheorema dat alles een bedrijf is, entte zich, dixit Ricardo Petrella, een ware theologie met een heilige drievuldigheid: privatisering, deregulering, flexibilisering. Het neoliberalisme is bestand tegen de feiten en totaal ongevoelig voor empirische argumenten. Indien privatisering niet werkt... privatiseer dan meer. Indien deregulering niet werkt: dereguleer meer. Indien flexibilisering niet werkt, flexibiliseer meer. Of iets moeilijker, maar nog juister: socialisering van de kosten, privatisering van de winsten. Electrabel is voor ons een schoolvoorbeeld. De Belgische belastingbetaler heeft de kerncentrales gefinancierd, die zijn dan geprivatiseerd, verkocht aan een buitenlandse holding voor een zacht prijsje en nu weigert die buitenlandse holding correcte belastingen te betalen op zijn gigawinsten. We stonden erbij en keken ernaar. Gaat het mis? Met de banken bijvoorbeeld? Socialiseer de kosten nog meer, en privatiseer de winsten nog meer. Wij moeten de banken keer op keer redden, maar de CEO's blijven megawedden en -bonussen opstrijken. Fortis, Dexia, enzovoort. Dat is wat we op wereldschaal meemaken. En de belastingbetalers, de 99 %, niet alleen de Amerikaanse belastingbetalers, maar 99% van de hele wereldbevolking, betalen de rekening. Erg simpel. Wie het neoliberalisme heeft begrepen, heeft ook de essentie van het complexe neokapitalisme begrepen.

Het neoliberalisme is zo radicaal dat het zelfs het kapitalisme in gevaar brengt. Dat is deze crisis.² Neoliberalisme staat voor een extreme vorm van kapitalisme. En laat het nu net dat neoliberalisme zijn dat sinds dertig jaar het mooie weer maakt, én in de economie sinds von Hayek en Milton Friedman, (geen economen, maar ideologen), én in de wereld van de politiek vanaf Reagan en Thatcher. Het is een ideologie die ‘tweede natuur’ is geworden: het wordt voorgesteld als de natuurlijke, noodzakelijke gang van zaken. Dat is de betekenis van de slagzin: TINA, *there is no alternative*. Maar het is een utopie, die drijft op leugens en illusies. Dat het neoliberalisme een uto-

pie is, wordt duidelijk in de utopische boeken van Ayn Rand (*The Fountainhead* en *Atlas Shrugged*), waarin de maatschappij gebaseerd is op egoïstische ambities, geleid door übermensen, de ondernemers. Het is een sekte met discipelen, zoals Alan Greenspan, die een leerling was van Rand. En die sektarische visie heeft via Reagan en Thatcher de wereld veroverd. Paul de Grauwe, zelf een neoliberaler van het eerste uur, heeft dat begrepen en trekt nu in kranten van leer tegen 'de marktfundamentalisten'. Zoals het fascisme of stalinisme als gevaarlijke utopieën zijn ontmaskerd, zo komt misschien ooit de dag dat ook het neoliberalisme wordt beschouwd als een gevaarlijke vorm van extremisme.³ Dat is wat we moeten leren inzien: het neoliberalisme is een sektarische, extremistische utopie. Men leze daarover het prachtige boek van Hans Achterhuis, *de utopie van de vrije markt*.⁴ Maar helaas is het een filosofisch boek, de effecten van het neoliberalisme staan er niet in beschreven. Daarvoor moet men andere boeken lezen, zoals Naomi Kleins boek over de opkomst van het catastrofekapitalisme, *The Shock Doctrine*⁵, maar je kan ook gewoon rondkijken.

II

Wat heeft de vermarkting en privatisering van alles, de merchandising van alle cultuur en het 'vermanagementen' van alle bedrijven en instellingen, de transformatie van instellingen tot bedrijven, wat heeft kortom het neoliberalisme aangericht? Catastrofes op alle niveaus. Op alle fronten springt het in het oog: het neoliberalisme is een ramp op alle schalen. Beginnen we op macroniveau. Wat doet het neoliberalisme met de planeet? Voor de planeet is de verslaving van het neoliberalisme aan de groei levensbedreigend. Het kapitalisme berust op groei, het neoliberalisme is nog meer verslaafd aan groei, omdat door de 'financiering' een speculatieve economie boven de reële economie draaiende gehouden moet worden. Of nog: in een economie van aandeelhouders moet er veel kunnen worden afgeroomd, dus staan winst en groei meer dan ooit centraal. De korte termijn is dominant. Terwijl de mensheid met het oog op de opwarming van de aarde zou moeten leren denken in aeonen, in eeuwen, in een geologische tijd, draait de gedigitaliseerde, speculatieve economie op microseconden. Ten derde is er de privatisering van gemeengoed, van de *commons*. Denken we aan het patenteren van zaaigoed (van granen, maïs, aardappelen) door multinationals Monsanto en BASF. De strijd voor de planetaire commons, en ook de commons van de kennis in de kenniseconomie, is een van de belangrijkste strijdpunten van de eenentwintigste eeuw.

Dan is er de dualisering van de wereld: door de afbouw van de welvaartsstaat en de afbouw van allerlei internationale controlemechanismen is de tegenstelling tussen arm en rijk verscherpt. Deze logica van dualisering speelt op alle schaalniveaus, van de

planetaire schaal over de stedelijke schaal tot het bedrijfsniveau. Op planetaire schaal is er de tegenstelling tussen het Noorden en Zuiden, bijvoorbeeld tussen Europa en Afrika. Deze wordt zichtbaar op pijnpunten als de muur van Ceuta – een muur die een scheidingslijn trekt met het hoogste verschil in welstand ter wereld. Ceuta is een welvarende Spaanse stad op Marokkaans grondgebied, en de dorpjes aan de overkant zijn slums. Maar die tegenstelling is doorgedrongen in onze steden, de daklozen, de migranten, de mensen zonder papieren, de verborgen armoede, en ook in onze bedrijven is de spreidstand van de wedden, tussen zeg maar de poetsvrouw en de CEO, exponentieel toegenomen. Hoelang zullen we dit nog aanvaarden?

Op middenniveau: het management is een ramp. Denk aan de spoorwegen. Je kan aan een kind uitleggen dat wanneer sporen, treinen en gebouwen onder drie aparte holdings vallen, het wel mis moet lopen. En de overhead van drie kaders maakt het geheel zo topzwaar dat het op zich al een verkwisting is. Privatisering was een ramp voor het Engelse spoor, een ramp voor het Nederlandse (ik schat dat de NS één op vijf treinen gewoon al improviserend afgelasten, dat was vroeger ondenkbaar), maar toch gaan we ermee door. Waarom? Omdat... het neoliberalisme hegemoniaal is. Omdat het bestand is tegen empirie, mislukkingen zijn geen tegenargumenten. En de beslissingen worden altijd elders genomen. 'We kunnen niet anders dan privatiseren', zeggen onze politici, want Europa; en inderdaad, alle richtlijnen uit de EU zijn wezenlijk liberaal.

Nog op het mesoniveau heerst een concurrentie van iedereen tegen iedereen, collega's zijn mededingers voor lonen, onderzoeksgelden, subsidies, carrièremogelijkheden, enzovoort. Niemand heeft nog medestanders, solidariteit wordt onmogelijk. Mensen hebben allemaal verschillende wedden, verschillende trajecten (de flexibilisering van het onderwijs is daar een voorbeeld van: studenten hebben geen studiegenoten meer en doen dus langer over hun curriculum). De grote paradox is dat de zogenaamde 'kwaliteitscontrole' alleen op basis van kwantitatieve parameters gebeurt (bezoekersaantallen, ledenaantallen en aantallen voorstellingen, aantal publicaties enzovoort). De consultancybedrijven, die voor het overgrote deel gebakken lucht verkopen, komen aan de lopende band met nieuwe businessplannen en organigrammen aandragen. De ene herstructurering is nog niet geïmplementeerd of er komt al een volgende. Die combinatie van concurrentie, flexibilisering, outsourcing van verantwoordelijkheid en 'kettingherstructureringen' leidt tot verzakelijking, tot aliënatie, tot vervreemding. Richard Sennett schreef er een mooi boekje over: *The Culture of the New Capitalism*, waarin hij deze aliënaties in kaart brengt.⁶ Ook professor psychotherapie Paul Verhaeghe zag zich door de klachten van zijn patiënten als het ware gedwongen om zich te buigen over de psychische druk en het psychische lijden dat van de nieuwe 'bedrijfscultuur' uitgaat.⁷

Ten slotte, nog altijd op het middenniveau, zijn ook culturele instellingen, universiteiten en musea, en zelfs sociaal-culturele organisaties bedrijven geworden, die onderworpen worden aan een doorgedreven management- en marketinglogica. (Dat zal vandaag uitgebreid aan bod komen.) Het komt er echter op aan om de culturele instellingen en plekken te denken buiten de economische sfeer, als heterotopieën, andere plekken, plekken van andersheid die samen een derde sfeer vormen, de sfeer van het spel en het ritueel, van de esthetische dimensie, van de *scholè*, de vrije tijd, tegenover de sfeer van het werk, de privé sfeer en -sector van de economie, en de publieke sfeer van het handelen, de politiek. Het is deze heterotopie, deze derde sfeer die vandaag de dag met hand en tand moet worden verdedigd tegen de 'economisering' van alles.⁸ Gelukkig begint het verzet te komen. Zoals tegen de neoliberalisering van de academische wereld een *slow science movement* aan het ontstaan is, zo moet er ook in de culturele wereld openlijk verzet komen tegen de neoliberalisering. Dat zal niet gemakkelijk zijn. Want...

Op het microniveau hebben we het ondernemerschap verinnerlijkt als maatschappelijk ideaal. Er zijn winners en losers. *And the winner takes all*. Dat is ook duidelijk de structuur van onze media, van onze reality-tv, enzovoort. Iedereen is een firma, en we zijn onszelf als bedrijfje gaan beschouwen. Rudi Laermans noemde dit: *the entrepreneurial self*, het ondernemende zelf.⁹ Onze denktrant is wezenlijk liberaal.

Conclusie van onze *panoramic shot*, van onze snelle inventaris? Het neoliberalisme is een utopisch, extremistisch virus dat heel ons maatschappelijk weefsel heeft aangetaast, van de grote macro-economische structuren en mechanismen tot in de kleinste cellen van onze denkpatronen. Daarom zal het moeilijk te overwinnen zijn. Het neoliberalisme is zo tot in de poriën van onze maatschappij, ook in onze geesten, doorgedrongen, dat we het niet meer zien. Of we beschouwen dat alles als noodzakelijk, als de gang van de wereld. TINA, *there is no alternative*. Dat is de macht van een ideologie die overheersend wordt: ze wordt een tweede natuur. Maar deze orde is gemaakt, niet geschapen. Ze is zorgvuldig in de steigers gezet, door von Hayek en Milton Friedman, door Reagan en Thatcher, enzovoort, en is dan een optocht begonnen door alle aspecten van het leven, alle lagen en strata van de wereld.

Zowel sociaal, psychologisch en ecologisch, maar ook economisch is de neoliberale wereldorde onhoudbaar. Op alle schaalniveaus, van de kosmologische schaal tot onze hersencellen, is het neoliberalisme een bedreiging voor de maatschappij en de wereld. Het neoliberalisme is failliet. De leugen is sinds de bankencrisis nu duidelijk voor iedereen die niet blind is. Het is, na dertig jaar, niet alleen duidelijk dat het ecologisch (de verslaafdheid aan de groei is catastrofaal) en sociaal (de dualisering van de maatschappij en de wereld) onhoudbaar is, maar nu blijkt het ook economisch onhoudbaar.

De hegemonie van het neoliberalisme moet dringend worden doorbroken, het neoliberalisme moet op alle fronten en telkens opnieuw worden ontmaskerd. Want er kan geen verzet zijn tegen het neoliberalisme zolang de mensen erin geloven, zolang ze die ideologie, die georganiseerde leugen niet hebben doorzien. En toch is er nog een lange weg te gaan, want ook als het neoliberalisme als ideologie eindelijk zou worden doorzien en ontmaskerd, dan nog staat het overeind als organisatiestructuur van het wereldsysteem.

We moeten het neoliberalisme niet alleen bevechten door het gemeengoed, de commons, te verdedigen tegenover de restloze privatisering, en niet alleen te strijden tegen de deregulering die rechtstreeks verantwoordelijk is voor de bankencrisis, en de flexibilisering die aan de basis ligt van de afbraak van de solidariteit – we moeten ook en vooral het basistheorema van het neoliberalisme aanvechten en radicaal verwerpen: niet alles is een bedrijf. Een persoon is geen bedrijf (zoals een bedrijf geen persoon is), een gezin is geen bedrijf, een universiteit is geen bedrijf, een culturele instelling is geen bedrijf, een sociale organisatie is geen bedrijf. Dat is fundamenteel. We moeten die noodlottige misvatting en misvorming radicaal afwijzen.

Zowat alles wat ik heb gezegd, weten we ergens allemaal. En toch. Toch heeft het ons te lang gekost om het in te zien: het neoliberalisme is *a clear and present danger* (zoals de Amerikaanse strategen van de neocons dat zeggen), het is een geduchte en alomtegenwoordige vijand. Door de hegemonie en de governance door consensus was er geen tegenvertoog. Maar nu is er een tegenvertoog. En er is ook protest. Eindelijk. De Indignados, Occupy Wall Street! Wij zijn de 99%. Dus: er is hoop dat de mensen wakker worden en dat er aan de hegemonie van het neoliberalisme een einde komt. Het is aan ons, aan ons allemaal, om deze strijd aan te gaan. Het bestrijden van het neoliberalisme is een van de grote en dringende uitdagingen van deze eenentwintigste eeuw. Als wij deze neoliberale ideologie in ons denken overwinnen, dan zijn we al halverwege. Maar we moeten ook daadwerkelijk opstaan. Het is tijd voor activisme, voor academisch activisme, cultureel activisme, activisme op alle fronten! *Occupy Wall Street? Occupy All streets!*

**Als wij deze
neoliberale
ideologie in
ons denken
overwinnen,
dan zijn we al
halverwege.**

OVER DE AUTEUR

Lieven De Cauter doceert cultuurfilosofie aan het departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening van de KU Leuven, de mediaschool RITS te Brussel, de dansschool P.A.R.T.S. te Brussel en het Berlage Institute in Rotterdam. Hij is medesamensteller van de bundel *Art and Activism in the Age of Globalization (Reflect #08)* (2010). Recent publiceerde hij: *De oorsprongen of het boek der verbazing (2011)* en *De alledaagse apocalyps en het entropisch universum: van nine-eleven tot de Arabische lente. Kronieken van een donker tijdperk (2011)*.

NOTEN

- 1 « C'est cette démultiplication de la forme 'entreprise' à l'intérieur du corps social, qui constitue, je crois, l'enjeu du néolibéralisme. Il s'agit de faire du marché, de la concurrence, et par conséquent de l'entreprise, ce qu'on pourrait appeler la forme informante de la société. » (Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, Gallimard Seuil, Parijs, 2004, p. 154.)
- 2 Maar misschien is het ook een worstcasescenario. De crisis is dan een shocktherapie die past in de *shock doctrine* van het catastrofekapitalisme. Pro memorie: Naomi Klein schetst de shock doctrine (*The shock doctrine, the rise of disaster capitalism*, Alan Lane (Penguin), 2007) als een serie van drie shocks in wat zij het '*disaster capitalism*', het catastrofekapitalisme noemt: de eerste schok is een natuurramp, een staatsgreep, of een crisis, van die verdooving wordt gebruikgemaakt om een radicale neoliberalisering door te voeren, met grootschalige privatisering, deregulering en flexibilisering, en dan is er de derde schok: elektroshocks voor wie zich verzet. Ze toont dat hoofdstuk na hoofdstuk aan, van Pinochet en Friedman (1973) tot Irak en de tsunامي. Milton Friedman ging met zijn Chicago boys (Chilenen die bij hem aan de universiteit van Chicago hadden gestudeerd) mee met de moordende dictatuur van Pinochet om zijn radicaal neoliberale politiek te implementeren. Paul Bremer heeft de Irakese economie totaal geprivatiseerd, en in Sri Lanka heeft men van de tsunami gebruikt gemaakt om de vissers te verjagen en de internationale toeristische *developers* hun gang te laten gaan. Misschien zijn we nu, met deze crisis, weer een shocktherapie aan het ondergaan. De privatisering van de Griekse stranden is allegorisch in deze. De privatisering- en besparingsmantra klinkt luider dan ooit. Dus, misschien zijn we nu niet bezig het einde van het neoliberalisme te beleven, maar zijn volgende stap, wie weet zijn definitieve doorbraak. Het neoliberale wereldsysteem wordt *too big to fail*, dus moeten wij maar blijven betalen, en blijven verarmen om de machinerie van de moloch van het speculatieve casinokapitalisme draaiende te houden.
- 3 En er is een verband: het Duitse neoliberalisme was een reactie op het fascisme – men leze daarover *Naissance de la biopolitique* van Foucault, die al in 1979 een cursus wijdde aan het neoliberalisme en een van zijn basisstellingen is dat het Duitse neoliberalisme een reactie op het fascisme was. En het Amerikaanse, denk maar aan de Russische emigrante Ayn Rand, was een overreactie op het communisme.
- 4 Hans Achterhuis, '*De Utopie van de vrije Markt*'. Lemniscaat, Amsterdam, 2010.
- 5 Naomi Klein, '*The Shock Doctrine, the rise of disaster capitalism*'. Alan Lane (Penguin), 2007.
- 6 Richard Sennett, '*The Culture of the New Capitalism*', Yale University Press, 2006.
- 7 Paul Verhaeghe, '*De effecten van een neoliberale meritocratie op identiteit en interpersoonlijke verhoudingen*'. Oikos 2011, 56, p. 4-22. Ook downloadbaar van: <http://www.liberales.be/essays/verhaegheneo>; Verhaeghe, P. (2010). *Het neoliberale gif*. Essay gepubliceerd in: Het Vrije Woord. Magazine voor vrijdenkers. November 2010, pp. 25-26. Overgenomen door Liberales.
- 8 Lieven De Cauter & Michiel Dehaene, '*The space of play. Towards of a general theory of heterotopia*', in Michiel Dehaene & Lieven De Cauter (ed.), '*Heterotopia and the City. Public Space in a Postcivil Society*'. Routledge, London, 2008, p.87-102.
- 9 Rudi Laermans, '*The Condition of Neoliberalism*', in A Prior, 2009.

